

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

drazen.barbaric@ff.sum.ba

UDK: 323.1(497.6)

Izvorni znanstveni rad

PRKOSNI NACIONALIZMI DEKOMPOZITNOGA DRUŠTVA: RAZMATRANJE NACIONALNOGA U SUVREMENOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

U radu se tematizira fenomen nacionalnih identiteta i njihovih manifestnih oblika u suvremenome kontekstu, s posebnim fokusom na situaciju u Bosni i Hercegovini. Naime, u akademskim krugovima nacionalizam i pridruženi mu identitet uglavnom se svode na pejorativni fenomen 19. i 20. stoljeća, koji je u potpunosti neadekvatan novonastalim kulturološkim, sociološkim i političkim okolnostima. Pokušat ćemo objasniti da nacionalni identitet i dandanas predstavlja operativnu matricu modernističkih procesa koji su u političkome smislu rezultirali poretком nacija-država te da su potonje najvažniji izvor društvene solidarnosti. Nadalje, uopćene obrasce analize primjenjujemo na bosanskohercegovački kontekst koji upravo zbog kompleksne teritorijalizacije triju nacionalnih zajednica u jedinstvenoj državi predstavlja važan poligon za proučavanje aktualnosti nacionalizma. Referirajući spomenuti kontekst u odnosu na postavke banalnoga nacionalizma, dolazimo do početne premise da su nacionalizmi u BiH međusobno neuglavljani, fingiraju međusoban suživot i zajedničku državnost, ali zapravo stvaraju trajan izvor međusobne nelagode. Stalnim iritiranjem drugih nacionalnih zajednica BiH pretvara se u dekompozitno društvo – biopolitičku masu kojom je nužno gospodariti u neokolonijalnim manirima. Dvije su ključne varijable uzete pri razmatranju postavljene teze: prva je problematika jednakosti, a druga problematika otpora. Obje su u različitim povijesnim okolnostima stvarale „događajnost“ modernih nacija i bivale ugrađene u same fundamente nacionalnih identiteta. Situacija u BiH nije nipošto drugačija, obje varijable igraju presudnu ulogu u formatiranju međunacionalnih odnosa i dodatne dekompozicije društva. Koliko god zvučalo paradoksalno, opisani

fenomen nipošto nije genuino balkanska pojava, nego odavno zakašnjeli finalni proces europeizacije 19. stoljeća.

Ključne riječi: kozmopolitizam; situacijska zajednica; banalni nacionalizam; državljanska nacija; dekompozitno društvo

DEFYING NATIONALISMS OF A DECOMPOSITE SOCIETY: CONSIDERATION OF THE NATIONAL IN CONTEMPORARY BOSNIA AND HERZEGOVINA

The paper examines the phenomenon of national identities and their manifest forms in the contemporary context, with a special focus on the situation in Bosnia and Herzegovina. Namely, in academic circles, nationalism and its associated identity are mainly reduced to a pejorative phenomenon of the 19th and 20th centuries, which is completely inadequate to the newly emerging cultural, sociological and political circumstances. We will try to explain that national identity still today represents the operative matrix of modernist processes that resulted in the political order of nation-states, and that the latter are the most important source of social solidarity. Furthermore, we apply the general patterns of analysis to the context of Bosnia and Herzegovina, which precisely because of the complex territorialization of three national communities in a single state represents an important training ground for the study of the current state of nationalism. Referring to the mentioned context in relation to the settings of banal nationalism, we arrive at the initial premise that nationalisms in BiH are mutually uncoordinated, pretending mutual coexistence and common statehood, but actually creating a permanent source of mutual discomfort. By constantly irritating other national communities, Bosnia and Herzegovina is turning into a decomposite society - a biopolitical mass that must be managed in neo-colonial manners. There are two key variables taken into account when considering the thesis: the first is the issue of equality, and the second is the issue of resistance. Both, in different historical circumstances, created the 'event' of modern nations and were embedded in the very foundations of national identities. The situation in BiH is by no means different, both variables play a crucial role in the formatting of inter-national relations and additional decomposition of society. As paradoxical as it may sound, the described phenomenon is by no means a genuine Balkan phenomenon, but a long overdue final process of Europeanization in the 19th century.

Keywords: cosmopolitanism; situational community; banal nationalism; citizen nation; decomposite society

Uvod

U prvome dijelu rada pokušat ćemo prikazati metodološke probleme s kojima se suočava kozmopolitsko učitavanje suvremenih društveno-političkih tendencija i zanemarivanja utjecaja nacionalnih identiteta u istima. Potonji ostaju vrlo žilav takmac svim nadnacionalnim procesima i za sada predstavljaju najznačajniji oblik političkoga organiziranja. Bit će prikazane osnovne varijable kojima je nacionalizam kao ideološki sklop uspio postati globalni fenomen i do današnjih dana opstati u različitim formama. Služeći se konceptom „naciocentrične artikulacije događaja“, pojasnit ćemo utjecaj nacionalizma na mnoštvo suvremenih problema koji se počesto niječu ili kojima se oduzima važnost. Ipak je horizont stvoren putem navedenoga koncepta postao nepresušan izvor narativa koji pojedince diljem svijeta obuhvaća u zajednički kognitivni, emotivni i simbolički okvir – nacionalni identitet. Potonji svoju snagu crpi iz ritualiziranih habitualnih navika koje pripadnici pojedine nacije upražnjavaju kao zdrav razum svoje zajednice. Što je neki nacionalizam pripitomljeniji svojim habitualnim navikama, to je njegova snaga među pripadnicima veća, za razliku od vrućih nacionalizama koji stalno traže zalaganje, pojavnost, pa i represivno ritualiziranje nacionalnih kodova. Ključna teza ovoga rada jest da Bosna i Hercegovina (BiH) proizvodi određeni paradoks, u njoj postoje tri vruća i nedovršena nacionalizma koja uopće ne teže banalizaciji, tj. vlastitoj habitualizaciji. Paradoks je u tome što su sva tri nacionalizma visoka intenziteta i vrlo prisutna u društvenoj strukturi, ali su zbog odsustva habitualizacije vrlo slaba i traže stalnu represivnu ritualizaciju i javnu prisutnost.

1. Metodološka obmana postnacionalne ere

Prva dva desetljeća 21. stoljeća u društvenim su znanostima obilježena elementarnom pretpostavkom da „klizimo“ prema supranacionalnomu i globaliziranomu svijetu u kojemu će društveni obrisi biti potpuno kozmopolitizirani, a stari identiteti s kojima su se filozofija, sociologija i politologije 20. stoljeća hrvale jednostavno postati bespredmetni. „Ulaskom u posljednju četvrtinu dvadesetog stoljeća, pojavila se široko rasprostranjena pretpostavka da je doba

nacionalizma završeno, da smo na pragu postnacionalne ere.¹ Neki od najprominentnijih autora navedenih disciplina² nisu se ustručavali, ponekad i s prijezirom, teoretizirati „zastarjele“ identitete te ih poslati u kategoriju atavističkih koncepata. Problem je, međutim, što je suvremeni svijet zapeo u rascjepu gdje stari kategorijsko-metodološki aparati nisu zamijenjeni posve novima, a „pravila igre“ i jasne konture novoga poretka nisu uopće definirane niti kristalizirane. Dakle, zatekli smo se u situaciji gdje dinamiziranu identitetsku logiku načelno odbacujemo kao zastarjelu, bez jasnih koncepata kojima suvremeni kontekst uopće možemo interpretirati, a kamoli uzročno objasniti. U takvoj nedefiniranoj situaciji teško je biti društveni teoretičar i usuditi se promišljati spomenutu dinamiku. Vjerojatno najpodcjenjeniji identitet u smislu trajnosti, povijesne ukorijenjenosti i emotivne privrženosti dionika svakako je nacionalni identitet. Toliko je stranica teksta ispisano ne bismo li mogli shvatiti globalnu disperziranost potonjega, njegovu opću prihvaćenost i simbiotski odnos koji je uspostavio s konceptom moderne državnosti. Pa ipak, govoriti o općim teorijama nacionalno-integracijskih procesa može zavesti na potpuno krivi trag i dovesti do situacije u kojoj pojedinačni slučaj morate na silu nagurati na odrednice generičkih teorijskih kalupa. Pored toga, protekom vremena nacionalni identiteti s pripadajućim nacionalizmima, bez obzira na to shvaćali ih kao potpune ideologije ili ne,³ zadobili su poprilično negativan prizvuk te ih se uglavnom određuje u pejorativnim okvirima. Nacionalizmi i njihovi pripadajući identiteti u javnim se diskursima zapadne popularne kulture i akademskim sferama uglavnom određuju kao negativna pojava i nerijetko kao nadiđen koncept koji ne pripada razvojnim tendencijama današnjih društava.

Veliki problem i teret koji nacionalizmi nose jest apriorno pripisivanje genuine nasilnosti,⁴ što se obično potkrepljuje tragičnim događajima 19. stoljeća koji

¹ Yael Tamir, *Liberal Nationalism*, Princeton University Press, 1993.

² Kao dva ogledna primjera vidi Ulrich Beck, *Pronalaženje političkoga: Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Jesenski i Turk, 2001.; Eric Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam*, Novi Liber, 1993.

³ Detaljnije o navedenom prijedoru vidi Andrew Vincent, „Nacionalistička ideologija u XX. stoljeću“, Michael Freeden (ur.), *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, 2006.

⁴ U popularnoj kulturi i akademskoj sferi uz nacionalizam automatizmom se vežu nasilje i šovinizam. Malešević tvrdi da u nacionalizmu nema ništa genuino nasilno. Usp. Siniša Malešević, *Države-nacije i nacionalizmi: Organizacija, ideologija i solidarnost*, Jesenski i Turk, 2017., str. 103.

donekle i diskreditiraju ideju nacionalnih identiteta. Čak i kada nacionalizmi postanu pacificirani, njihova je fundamentalna logika ekskluzivna, tj. mogućnost pripadnosti naciji uvijek je strogo definirana i rijetko kada fleksibilna i inkluzivna.⁵ Događaji u današnjoj Europi te kreiranje nove političke konstelacije idu tomu u prilog. Naime, nakon valova masovne imigracije mnoge europske države razvile su tendencije prema ksenofobiji i antiimigrantskim politikama. Pozivanje na očuvanje nacionalnoga identiteta jedan je od učestalijih političkih dekora navedenih pokreta, stranaka i politika koje pronose i zastupaju. Ne treba niti naglašavati da se kod istočnoeuropskih i balkanskih nacionalizama navedeni simbolički teret dodatno potencira različitim varijacijama orijentalističko-balkanističkih imputacija i stereotipizacija.⁶ Čak i ako se neki zapadnoeuropski nacionalizmi mogu „provući ispod radara“, oni zakašnjeli nacionalizmi „istočno od Rajne“⁷ ostaju trajni zarobljenici genuine nasilnosti, ekskluziviteta i atavističke naravi.

Ukratko, uvriježeni stav o atavizmu nacionalnih identiteta i pripadajućih ideoloških sklopova nacionalizma postali su uteg daljnjoj civilizacijskoj putanji i svedeni su isključivo na šovinizam. Njihova analitička upotrebljivost iscrpljena je, a njihova psihološko-ektivna nabijenost prijetnja je modernim društvima. Problem s ovako reduciranom percepcijom nacionalizama jest u tome što zanemaruje društvenu realnost, pa čak i zapadnoga dijela svijeta koji je „pravovremeno“ odradio svoju nacionalnu fazu civilizacijske putanje. Ona zanemaruje elementarnu činjenicu da je nacionalizam u zapadnome svijetu odigrao ulogu *softwarea*, tj. idejne matrice modernizacije svijeta, doduše u tome trenutku ruku pod ruku s liberalizmom.⁸ Nakon raspada potonje ideološke osovine nacionalizam je nastavio svoju trasu, mnogo manje liberalnu, ali bez obzira na to, on je odigrao krucijalnu ulogu u strukturiranju političkoga *nomosa* Europe, zapadnoga svijeta, pa i ostatka svijeta kakva danas poznajemo. Razmatranja

⁵ Izuzetak su integracijski nacionalizmi koji nastaju kao rezultat masovnih useljavanja različitih etničkih i kulturnih skupina. Usp. Hans-Ulrich Wehler, *Nacionalizam: Povijest, oblici, posljedice*, Jenski i Turk, 2005., str. 68.

⁶ Vidi Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, Yale University Press, 1998.; Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, 1999.

⁷ Poseban problem predstavljaju zakašnjeli nacionalizmi (istočno od Rajne). Vidi John Coakley, „National identity and the ‘Kohn dichotomy’“, *Nationalities Papers*, Cambridge University Press, 46(2), 2018., str. 252-271.

⁸ O ideološkoj sprezi i kompatibilnosti liberalizma i nacionalizma vidi Y. Tamir, *n. dj.*

fenomena nacionalizma uglavnom ga izmještaju izvan zapadne civilizacije, što stvara analitičku pomutnju. Michael Billig o tome navodi: „Uobičajena upotreba reči ‘nacionalizam’ navodi na pogrešan put jer ne obuhvata nacionalizam zapadnjačkih nacionalnih država. U svetu nacionalnih država, nacionalizam ne može biti ograničen na periferiju.“⁹ Prešutjeti ovu činjenicu znači ostati akademski nepošten ili, što je mnogo gore, doći do pogrešnih zaključaka na temelju potpuno iskrivljenih premisa. Drugim riječima, kada bi nacionalizam bio sveden isključivo na reduciranu varijantu šovinizma, lako bismo ga se otarasili, kreirali novi kategorijalno-metodološki aparat i živjeli prema pravilima nekih mnogo manje nasilnih ili ekskluzivnih identiteta. No, društveno-politička realnost mnogo je manje reducirana nego što to odražava akademska sfera.

U svome javnom istupu prilikom gostovanja na *Sajmu knjiga u Puli* 2018. godine Peter Sloterdijk ističe da je prenamaglašavanje kozmopolitizacije svijeta pogrešna metoda, jer kozmopolitizam funkcionira kao optička varka.¹⁰ On je tek mehanizam pomoću kojega su aristokratske obitelji svoju povijest znale prepričati kao svjetsku – svjetska povijest samo se epizoda njihovih obiteljskih historiografija. Prihvaćanje njihove logika svjetske povijesti djeluje kao strategija *raz-imenovanja*¹¹ u kojemu se mitološki oblikuje narativ koji odmah po svome nastanku teži naturalizaciji. Zaista je teško objasniti kako, primjerice, najkozmpolitskiji sport na svijetu – tenis u jednome od najkozmpolitskijih gradova na svijetu – Londonu, prilikom finala *wimbeldonskoga* turnira u svečanoj loži ostavlja rezervirana mjesta za državne delegacije iz kojih finalisti dolaze. Nadalje, kako u jednome od najgrađanskijih i kozmopolitskijih društava na svijetu kakvo je američko, u jednome od tri najveća grada – Chicagu, gradonačelnica Lori Lightfoot proglašava Vidovdan praznikom grada iako spomenuti blagdan nema nikakvih veza s američkom poviješću?¹²

⁹ Michael Billig, *Banalni nacionalizam*, Biblioteka XX vek, 2009., str. 20–21.

¹⁰ „Doručak s autorom: Peter Sloterdijk“, 2. XII. 2018., Pula, HRT 3.

¹¹ Roland Barthes, *Mitologije*, Pelago, 2009., str. 165.

¹² Usp. „Gradonačelnica Čikaga proglasila Vidovdan praznikom u tom gradu“, *N1 Beograd*, 29. VI. 2021., <https://rs.n1info.com/vesti/gradonacelnica-cikaga-proglasila-vidovdan-praznikom-u-tom-gradu/>, (2. I. 2023.).

2. Naciocentrična artikulacija društvene realnosti

Plauzibilno objašnjenje ovakvih anomalija nudi Siniša Malešević svojim teorijskim manevrom „naciocentrične artikulacije događaja“.¹³ Ukoliko nacionalni identitet svedemo na ekskluzivistički i nasilni šovinizam, utoliko iz vida gubimo izuzetno bitnu dimenziju da je značajan dio naših perceptivnih mogućnosti upravo formatiran nacionalno uobličenim rakursom. Pojedinaac je činjenicom života u specifičnoj nacionalnoj državi oblikovan njezinim horizontom, preradom realnosti i strukturiranjem narativa prema vlastitoj zamišljenoj slici granica toga istog nacionalnog identiteta. Ovo vrijedi i za male nacije koje nemaju vlastitu nacionalnu državu. Primjerice, iako se radi o sastavnome dijelu teritorijalnoga suvereniteta Bosne i Hercegovine (BiH), u informativnome dijelu programa Radiotelevizije Republike Srpske (RTRS) iscrtavaju se granice Republike Srpske (RS). Tako se dovodi do apsurdne situacije gdje su prilikom vremenske prognoze vizualno prikazani isključivo meteorološki parametri u tome entitetu, dok je ostatak države prazan i neobrađen. U svim nacionalnim državama ove planete sportski informativni program oblikovan je po opisano-me načelu, uglavnom se prate, vrjednuju i hvale sportaši, klubovi, a pogotovo reprezentacije, koji se smatraju vlastitima. Oni predstavljaju horizont cijele nacije, ponos nacionalnoga identiteta i, na kraju krajeva, njegove personalne markere u odnosu na druge nacionalne identitete.¹⁴

Mnoga svjetska natjecanja poput Olimpijskih igara, izbora za Miss svijeta ili Svjetskih nogometnih prvenstva u nogometu su *par excellence* primjeri iskazivanja naciocentrične artikulacije događaja. Na njima se predstavnici u ime vlastite nacionalne države trude ostvariti što značajni uspjeh koji onda ne ide isključivo na njihov individualni konto nego na ponos cjelokupnoj naciji. „Iako se znanstvena otkrića, umjetnička postignuća i junački podvizi iznimnih pojedinaca prepoznaju i uvažavaju diljem svijeta, ti se pojedinačni uspjesi u pravilu tumače kao nešto što uvećava nacionalni ugled konkretnih država-nacija.“¹⁵ Ukratko

¹³ S. Malešević, *n. dj.*, str. 14-15.

¹⁴ Primjerice, FTV je u svojim sportskim vijestima u sezoni 2021./2022. redovito izvještavao o učinima košarkaša Luke Garze, koji je rođen i odrastao u SAD-u (Reston, Virginia), dok istodobno u istoj sezoni i istoj ligi nisu niti spominjali učinak Bojana Bogdanovića koji rođen i odrastao u Mostaru.

¹⁵ S. Malešević, *n. dj.*, str. 15.

objašnjeno, opisani fenomen obuhvaća sve ono što uvećava nacionalni ugled – horizont onih koje smatram svojim. „Budući da živimo u naciocentričnom svijetu, i sviđalo se to nama ili ne, svi smo mi danas nacionalisti po mnogo čemu važnome.“¹⁶ Ako je itko i imao snažnu uvjerenost u neminovnu kozmopolitizaciju svijeta, onda mu jer rat u Nagorno Karabahu trebao otvoriti oči i ukazati da ipak živimo u duboko naciocentričnim artikulacijama događaja. Ako se složimo da je američko društvo odigralo ulogu prilično inkluzivne nacionalne integracije i stvorilo vrlo kozmopolitiziran identitet koji uz to generira i najutjecajnije kodove popularne kulture te uobličava identitet i daleko izvan SAD-a, te da je jedna od prominentnijih figura u tome generiranju Kim Kardashian, onda se njezin stav prema ratu u Nagorno Karabahu i podrška armenskoj strani može smatrati ultimativnim pokazateljem naciocentričnih narativa.¹⁷ Dakle, čak i ako se istaknute figure globalne popularne kulture koje određuju svjetske trendove, rođene i duboko ukorijenjene u novointegrirano nacionalno društvo, ipak mogu prepoznati u binarnoj matrici „naši“ i „njihovi“ u ratu koji se vodi tisućama kilometara udaljenom od SAD-a, postavlja se pitanje kako se onda od naciocentrične matrice mogu izuzeti „obični smrtnici“? Da ne bude zabune, naciocentrična artikulacija i narativi koji iz nje proizlaze određuju horizont velike većine populacije, no to nipošto ne znači da od tih istih ljudi stvara ksenofobne i šoviniistički nastrojene građane koji jedva čekaju priliku da prema neprijatelju ispolje „genuinu nasilnost“.

U ovome radu zastupamo Maleševićevu teorijsku postavku da je nacionalizam odigrao ključnu ulogu operativne ideologije modernosti.¹⁸ Drugim riječima, ideologija ili idejni sklop koji nazivamo nacionalizmom savršeno je ispunio pred njega postavljene zadatke. S jedne strane, *gellnerovskom* logikom¹⁹ potvrdio je i zacementirao političku legitimaciju modernih državnih aparata te apsorbirao mnogo manje lokalne, zavičajne i regionalne identitete u sveobuhva-

¹⁶ Isto, str. 169.

¹⁷ „Kim Kardashian pozvala Azerbejdžan da prekine upotrebu sile nad Armenima“, *Klix.ba*, 28. IX. 2020., <https://www.klix.ba/magazin/showbiz/kim-kardashian-pozvala-azerbejdžan-da-prekine-upotrebu-sile-nad-armenima/200928056>, (3. I. 2023.)

¹⁸ Usp. „Nije istina da učestalost nasilja pada od početka čovječanstva! Ugledni sociolog demontirao jedan od najraširenijih modernih mitova“, *Jutarnji list*, 21. I. 2018., <https://www.jutarnji.hr/life/znanost/nije-istina-da-ucestalost-nasilja-pada-od-pocetka-covjecanstva-ugledni-sociolog-demontirao-jedan-od-najrasirenijih-modernih-mitova-6952299>, (2. I. 2023.)

¹⁹ Vidi Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, 1998.

tan državni nacionalni identitet. S druge strane, rastoćio je lokalne proizvodne zajednice i mikrotržišta integrirajući ih u mnogo veće tržišne cjeline pod državnim zaštitama i regulacijom, čime je oslobodio proizvodne subjekte i procese koje je prethodni *ancien regime* gušio svojom društveno-političkom strukturom. Zajedno uzevši, nacionalizam je omogućio konačno dovršenje kapitalističkoga procesa oblikovanja velikih tržišta i državnih aparata koje istome omogućuju nesmetano postojanje i neprestani razvoj. To je posljedično rezultiralo stvaranjem modernoga europskog, a kasnije i globalnog, *nomosa* – prostornoga poretka čije zasade živimo do današnjih dana. Potonji podrazumijeva jasno omeđene i suverene državne subjekte, ali i velike kapitalističke subjekte čije je postojanje vremenom uvelike nadišlo uspostavljane državne/tržišne granice. U političkome smislu nacionalizam je stvorio savršenu osnovu za preklapanje političke i kulturne teritorijalizacije, gdje je to bilo izvedivo, u jedinstven i monolitan državni identitet. Pružio je legitimacijski potencijal precizno omeđenoj teritorijalnoj suverenosti država, postavio kao fundamentalno načelo vladavine „pučku suverenost“ te je ujedno preklapio s kulturnom i etničkom raznolikošću naroda koji su na tome teritoriju živjeli. Stvoren je savršen konglomerat koji proizvodi državnu legitimnost, a ujedno neprestano generira osjećaj zajedničke političke pripadnosti i kulturne srodnosti. Na ovome mjestu treba istaknuti da je fenomen nacionalizma izvorno europski te se kasnije širio ostatkom svijeta. Na tome tragu Elie Kedourie „doživljava nacionalizam kao bolest koja se prenosi putovanjem i čitanjem iz njegovih izvora na Zapadu“²⁰. To je važno jer se često nacionalizam u vrlo pejorativnome smislu, sveden na šovinizam, prikači za prostor Balkana te se kao potkrjepa pružaju brojni ratovi i nasilni sukobi koji su tijekom protekla dva stoljeća obilježili ovaj prostor. No, opće je poznata stvar da se nacionalizam u formi „europizacije“ proširio na Balkan kao svojevrsan uzor modernizacije. Balkanski nacionalizmi puko su oponašanje nacionalizacijsko-teritorijalizacijskih procesa modernizacije, a ratovi 90-ih završni čin europizacije iz prethodnoga stoljeća.

U današnje vrijeme stvara se orijentalistička dihotomija Zapada u odnosu na Balkan kao kozmopolitske civilizacije koja je prevladala vlastite nacionalizme nasuprot balkanskim državama i narodima koji su ostali zarobljeni u naciona-

²⁰ Anthony Smith, *Nacionalizam i modernizam: Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Fakultet političkih znanosti, 2003., str. 108.

lističkoj fazi razvoja. No, istina je zapravo daleko od ove pojednostavljene proporcije, naime, cijela zapadna Europa premrežena je narativima koji su izravan proizvod naciocentrične artikulacije događaja. Da je tomu tako, svjedoče perjanice europskoga nadnacionalizma i kozmopolitizma, primjerice, pokojni predsjednik EU parlamenta Antonio Tajani u veljači 2019. godine u blizini Trsta izjavljuje: „Živio Trst, živjela talijanska Istra. Živjela talijanska Dalmacija...”²¹ Teško da je ovaj modus političko-identitetskoga rezoniranja odraz europske nadnacionalne konstrukcije ili briselskoga kozmopolitizma. Nadalje, zar upravo proces Brexita, izlaska Ujedinjenoga kraljevstva (UK) iz Europske unije, nije zapeo po pitanju tzv. *back stopa*, što je *de facto* problem teritorijalnoga razgraničenja između Irske i Sjeverne Irske kao dijela UK-a. Isto tako, zašto je pitanje suvereniteta Gibraltara ili Grenlanda problem u nadnacionalnoj Europi ako zaista živimo u kozmopolitskome postnacionalnom dobu?²²

Pojednostavljeno, nema nikakve sumnje da su nacionalni identiteti artificialni izumi i rezultat nacionalizama kao ideoloških kompleksa u procesu europske modernizacije, no njihovo svođenje na atavizme ili moralna diskreditacija kao nepoželjnih identiteta koji svojim ekskluzivizmom i prirodnim nasilnošću jednostavno moraju odumrijeti uopće ne olakšavaju razumijevanje uloge i važnosti tih istih nacionalnih identiteta u vrlo dinamičnu i maglovitu kontekstu. Pridavanje takvim identitetima ili njihovim ideološkim potkama moralnih etiketa poput populizma ili fašizma stvaraju dodatnu pomutnju. Don Kalb upravo na tome tragu navodi da takvi pokreti nisu samo „bučna ometanja svakodnevnih poslova post-politike”, kako ih dominantno razumijevaju politolozi, ali niti „trupe novog europskog fašizma”, kako ih razumijevaju liberalni novinari i aktivisti.²³ Takve reducirane perspektive ne pridonose razumijevanju niti interpretaciji porasta nacionalističkoga populizma u Europi, dapače, u prvome

²¹ „Predsjednik EU parlamenta neće se ispričati zbog izjave ‘Živjele talijanska Istra i Dalmacija’”, *Večernji list*, 11. II. 2019., <https://www.vecernji.hr/vijesti/predsjednik-europskog-parlamenta-sokirao-govorom-zivjele-talijanska-istra-i-dalmacija-1300206>, (2. I. 2023.)

²² Da tomu zaista nije tako i da stari problemi nacionalnih identiteta i razgraničenja ostaje relevantni, svjedoči sukob francuskih i britanskih ribara iz 2018. godine oko izlova školjki koji je doveo do ruba incidenta dvije države. „Britanski i francuski ribari se sukobili zbog školjki: Letjele kamenice i dimne bombe”, *Vijesti.me*, 29. VIII. 2018., <https://www.vijesti.me/svijet/evropa/23047/britanski-i-francuski-ribari-se-sukobili-zbog-skoljki-letjele-kamenice-i-dimne-bombe>, (2. I. 2023.)

²³ Don Kalb, „Uvod“, *Naslov: nacija, podtekst: klasa – Populizam radničke klase i povratak potlačenih u neoliberalnoj Evropi*, Don Kalb - Gabor Halmi (ur.), Udruženje Mreža za izgradnju mira, 2020., str. 8.

slučaju promatraju ga kao efemerni balast tehnokratske transformacije politike, a u drugome se zaustavljaju na njegovu moralističkom diskreditiranju bez pravih analitičkih uvida. U vremenu ozbiljne proliferacije populizma ne treba nam „zamućivanje vode“ jer otežava i pojačava problem, treba nam jasna terminologija i čista perspektiva njegove analize. Ovaj rad treba shvatiti kao skroman pokušaj „odmućivanja vode“ kada je u pitanju razumijevanje nacionalizma i nacionalnih identiteta u BiH.

2.1. Problem jednakosti: Mi – Mi problem

Kao jedna od omiljenih mantri kritičara nacionalizma često se pojavljuje njegova nesklonost individualizmu i usredotočenje na kolektivizam. Obično se smatra da nacionalizam ne trpi ekscentričnost individue ili makar manjih skupina, nego traži uniformiranost identiteta, barem u simboličkoj dimenziji. S tim je načelno moguće složiti se ako kao objekt promatranja uzmemo suvremene manifestacije nacionalizma i njegove reproducirane nacionalne identitete. No, paradoks je u tome što je, prema svemu sudeći, to najveća prednost nacionalizma. Ljudi prigrlje nacionalni identitet ne po logici renanovskoga „svakodnevnoga plebiscita“²⁴ nego po principu utemeljućega identitetskog akta. Predanje nacionalnomu identitetu nije čin samostalna odabira, nego pristanka na nastavak postavljena kontinuiteta. Francis Fukuyama tu metodološku tvrdnju sažima na htjenje ljudi da konačno riješe ili makar pobjegnu od oba problema suvremenoga svijeta – potrage za individualnim i kolektivnim ponosom.²⁵ Prema njegovu tumačenju nacionalizam nastaje iz „akutne tjeskobe koju je potaknula industrijalizacija“.²⁶ On ljudima isporučuje kolektivno dostojanstvo te iz njih ekstrapolira individualno poniženje i potencijalnu identitetsku zbunjenost. Ne samo to, ako prihvate, taj identitet im nudi daljnju kognitivnu maticu kroz već opisani mehanizam naciocentrične artikulacije događaja. Sve ono što postižu pripadnici te iste zajednice postaje dostojanstvo svakoga dionika, on funkcionira po načelu individualnih uspjeha i njihove akumulacije u kolektivno dostojanstvo. Također, nacionalni identitet pojedincima nudi i stalni priljev

²⁴ Usp. A. Smith, *n. dj.*, str. 10. i 29.

²⁵ Usp. Francis Fukuyama, *Identitet: Zahtjev za dostojanstvom i politike zamjeranja*, TIM Press, 2020., str. 92.

²⁶ *Isto*, str. 101.

reproduciranih emotivnih naboja kroz različite oblike ritualizacije, simbolike, uspjeha itd. Zauzvrat, traži lojalnost identitetu i legitimaciju državnoga aparata koji nad njim bdije kao ultimativni dokaz njegova postvarenja.

Ako se pokušava secirati zašto je nacionalizam bio toliko uspješan i do današnjih dana održao svoju superiornost ostalim oblicima političkoga organiziranja i privrženosti, onda je jedan od ključnih razloga, a koji je izravan proizvod gore opisanih postignuća, stvaranje privida moralne jednakosti ljudi²⁷ koji pripadaju istoj naciji. Ukidanje, klasnih, etničkih, vjerskih, regionalnih i svih ostalih diferencijacija kao primarnih i njihovo utapanje u jedinstvenu ravan političke jednakosti kroz nacionalni identitet privlačan je mehanizam. Njime se zapravo postiže fiktivno preklapanje subjekta *Mi* (naroda/nacije) iz kojega proistječe suverenost kao najviši izvor vlasti u svakoj državi i subjekta *Mi* (naroda/*demos*) koji vlada ili ima mehanizme političkoga odlučivanja kroz različite oblike demokratskoga uređenja. U trenutku kada pojedinci zaista prihvate ovaj fiktivni teorijski mehanizam kao realnost, onda nema nikakve sumnje ni čuđenja da „golema većina stanovnika ovog planeta nacionalnost shvaća kao primarni oblik ljudske solidarnosti“²⁸. Problem s ovim mehanizmom *Mi* – *Mi* nacionalizma jest u tome što je „ustavnom varkom“ uglavio narod kao kreatora opće volje. Stvarnost je ipak mnogo surovija, subjekt *Mi* kao onoga nad kojim se vlada i *Mi* onih koji zaista vladaju mnogo je drugačiji i radi se uvijek o odnosu svih (cijele nacije) naspram nekolicine (elite). Oba se subjekta trebaju međusobno preklapati, ali se to očito u stvarnosti ne događa. Dapače, problem se pojavljuje kada *Mi* koji donosi zakone obuhvaća mnogo uži opseg političke zajednice nego *Mi* koji im se pokoravaju, iako u konstitucionalnim aktima takva diskrepancija uopće nije vidljiva.²⁹ Ideološki mehanizmi nacionalizma nekada su mnogo čvršće branili ovu ustavnu varku, ali je u novije vrijeme ne skrivaju, tj. pojedinci su postali svjesni obmane.³⁰ Bez obzira na to što smo svjesni ovoga paradoksa, on emotivno djeluje jer nas putem nacionalnoga identiteta pretvara u „vječnu osobnost“,³¹ što je očito dovoljna kompenzacija za *Mi* – *Mi* paradoks.

²⁷ Usp. S. Malešević, *n. dj.*, str. 79.

²⁸ *Isto*, str. 23.

²⁹ Usp. Seyla Benhabib, „Democracy and Difference: Reflections on the Metapolitics of Lyotard and Derrida“, *The Journal of Political Philosophy*, Wiley-Blackwell Publishing, 2(1), 1994., str. 6.

³⁰ Postoji anegdota iz bivše Jugoslavije kada se seljaku, nakon što je tražio određena prava prema *Ustavu FNRJ* iz 1945. godine, kaže da je za njega pisan *Kazneni zakon*, a *Ustav* za kraljicu Elizabetu.

³¹ Patrice Canivez, *Što je nacija?*, Matica hrvatska, 2017., str. 18.

3. Snaga banalnoga nacionalizma

Najveće postignuće nacionalizma jest da postane stvar navike,³² što je nacionalizam benigniji, uvrješeniiji, nevidljiviji, habitualniji, to je njegova snaga jača jer se kapilarno uvukao u sve društvene pore. Malešević potonje naziva „džepovima mikrosolidarnosti“³³. Prevladavajuće teorije nacionalne integracije, barem isprva, uvijek su računale na to da u trenutku kada nacionalizam kao idejna matrica „zagospodari“ državnim aparatom kao *hardwareom*, spuštanje tih kodova na pučanstvo gotova je stvar i samo je pitanje vremena potpune integracije. No, skretanje fokusa na „džepove mikrosolidarnosti“ zapravo pojašnjava snagu kojom nacionalizam zagospodari kolektivnim političkim identitetom. Velike proslave i simbolika kojom se nacionalni identitet reproducira i održava svoju emotivnu potenciju bitne su i izuzetno moćne alatke njegova održavanja, ali nisu nipošto manje važne niti mnogo manje rutinizirane navike koje svakodnevno ili mnogo učestalije ljudi obavljaju, a odraz su istoga nacionalnog korpusa. Umnažanje habitualnih elementa nacionalizma znak je njegova jačanja, a nipošto opadanja važnosti.³⁴ U tome je pogledu Billig napravio distinkciju između „banalnoga“ i „vrućega nacionalizma“,³⁵ od kojih prvi ima prethodno navedene odlike rutiniranih habitualnih navika kojima se ne posvećuje tolika pozornost, a drugi je onaj koji stalno traži isticanje nacionalne simbolike i potencira identitet kroz mnogo invazivnije metode. On je potpuno izokrenuo konvencionalno viđenje nacionalizma kao nečega što stvara ekscese, višak emocija i prekida uvriježeno svakodnevno vrijeme zajednice. Nacionalizam nije samo mahanje zastavicama prilikom praznika ili sportskih priredbi, on postoji mnogo više u svakodnevicu. „U stvari, teško je pretpostaviti da su povremeni događaji, izdvojeni iz običnog života, dovoljni da pothranjuju stalnu svest o nacionalnom identitetu. Čini se vjerojatnije da je taj identitet deo jednog banalnijeg načina života u nacionalnoj državi.“³⁶

Upravo tu dolazimo do paradoksa: što je nacionalizam više „vruć“ i što ima manje habitualnih elemenata, to je znak njegove slabosti te državni aparat mora

³² Usp. S. Malešević, *n. dj.*, str. 100.

³³ *Isto*, str. 23.

³⁴ Usp. *Isto*, str. 140.

³⁵ Vidi M. Billig, *n. dj.*, str. 83-88.

³⁶ *Isto*, str. 88.

uložiti mnogo više represivnijih i megalomanskih rituala i simbolike u održavanje takva identiteta. Što se češće mora naglašavati važnost nacionalnih simbola ili se represivno ritualizirati, onda je manja snaga prijemčivosti – nema ulogu kohezivnoga ljepila. „Snaga nacionalizma ne počiva na puščanoj cijevi niti na permanentnoj nasilnoj mobilizaciji. Naprotiv, njegova svemoć proizlazi iz organizacijske i ideološki artikulirane navike i trivijalnosti.“³⁷ Nije zastava kojom mašemo na stadionu izvor moći nacije, nego ona koja mirno vijori ispred svake institucije.³⁸ Potonja je trajni znak duboke ukorijenjenosti nacionalnoga identiteta u svaku poru društvenoga tkiva i ne treba joj spektakularna ritualizacija da se reproducira unutar zajednice. Upravo je stupanj koliko se nacionalni identitet ugnijezdio u habitus svakodnevice pojedine zajednice odraz onoga što Malešević naziva „parazitskom kakvoćom nacionalizma“³⁹. Drugim riječima, naj-snažniji nacionalizmi imaju duboke korijene u „džepovima mikrosolidarnosti“, ljudi njihove kodove žive kao „zdravi razum“ zajednice i ne propituju njihovo postojanje, a država ulaže minimalne napore u reprodukciju, represija skoro pa i nije potrebna. Paradoksalno je da takve zajednice uvažavaju individualnu ekscentričnost i grupne posebnosti te su visoko tolerantne, a istodobno je njihova identitetska jezgra duboko upisana u društvenu strukturu.

Preslikavanje ovoga modela na situaciju u BiH pokazuje zapravo da se radi o oksimoronu. S jedne su strane nacionalni identiteti i njihovi nacionalizmi ključni generator svih društveno-političkih procesa u državi, no parazitska kakvoća naših nacionalizama gotovo je pa zanemariva. Koliko god je to teško dokazati, *nacionalizmi u BiH zapravo su slabi nacionalizmi s jakim nacionalnim identitetima*. U BiH ne postoje banalni nacionalizmi, nego vrući, koji čak i ne zahtijevaju vlastitu banalizaciju te institucionalno i habitualno osnaživanje. Dokaz odsustva banalnoga nacionalizma u BiH jest postojanja *prkosnoga nacionalizma*. Primjerice, u rujnu 2022. godine dvije srpske sportašice (izuzetno bitno zbog argumentacije o prkosnome nacionalizmu): izbornica ženske pionirske reprezentacije Jasna Sliško na Face TV-u daje intervju zaogrnutu zastavom BiH uz patetiku i suze, dok se košarkašica Vedrana Radosavljević s Pala slikala zaogr-

³⁷ S. Malešević, *n. dj.*, str. 169.

³⁸ Usp. *Isto*, str. 126.

³⁹ *Isto*, str. 147.

nuta zastavom BiH uz natpis „legalno Bosanka“.⁴⁰ Ne postoji zemlja na svijetu u kojoj bi bila udarna vijest da se dvije sportašice zaogrnu zastavom matične države, osim u BiH, jer je to čisti iskaz državnoga nacionalizma te otpora i provociranja srpskoga nacionalnog identiteta. U slučaju da se radilo o dvjema Bošnjakinjama, vijest bi bila skoro pa nevidljiva i samorazumljiva. Pogonsko gorivo triju nacionalizama u BiH jest *provociranje drugih i prkos vlastitoga identiteta*.

3.1. Sukob kao konstitutivni akt nacionalnih identiteta

Nije velik epistemološki uvid poentirati da u ovome trenutku u BiH ne postoji temeljni konsenzus oko fundamentalnih pitanja zajedničke državnosti i političkoga sustava.⁴¹ Ratne traume svakako su produbile identitetske razlike te potencirale razlike ondje gdje su bile zanemarive. Prije svega treba jasno konstatirati da sve države, pa i multinacionalne ili multietničke, imaju svoj nacionalni narativ te da uvijek imaju titularnu etniju. Bez obzira na to koliko bilo raznoliko društvo i koliko se dičilo vlastitom multikulturalnošću, jezgra i takva identiteta uvijek počiva na titularnome narodu, onome koji se smatra utemeljujućim ili barem najprivrženijim zajedničkoj državi. I upravo ovdje dolazimo do jedne od najvećih rupa klasične političke teorije. Mnogi klasici političke misli, skloni demokratskomu uređenju, automatizmom su zamišljali nacionalno kompaktna društva na koja treba nakalemiti demokratski sustav, a problem se stvorio sa segmentiranim i podijeljenim društvima.⁴² Takva sociološka baza, koja se sastoji od nekoliko samosvjesnih *demosa*, jednostavno nije ukalkulirana kao opcija demokratskih režima ili se podrazumijeva njihova puka asimilacija. John Stuart Mill na tome tragu ističe:

Iskustvo dokazuje da je jednu naciju moguće utopiti u drugu, pa kad se radi o inferiornijem i zaostalijem narodu, onda je to utapanje uvelike u njegovu korist. Nitko ne može

⁴⁰ Usp. „Jasna Sliško zaplakala u studiju CD-a: Ponavljam, nema tri prsta u reprezentaciji! Ne mijenjam stav!“, *Face.ba*, 10. IX. 2022., <https://www.face.ba/vijesti/bih/jasna-slischo-zaplakala-u-studiju-cd-a-ponavljam-nema-tri-prsta-u-reprezentaciji-ne-mijenjam-stav/153192>, (2. I. 2023.); „Košarkašica Vedrana Radosavljević s Pala sa zastavom BiH: Legalno Bosanka“ *Dnevni avaz*, 12. IX. 2022., <https://avaz.ba/vijesti/bih/771793/kosarkasica-vedrana-radosavljevic-s-pala-sa-zastavom-bih-legalno-bosanka>, (2. I. 2023.)

⁴¹ Usp. Mirjana Kasapović, „Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?“, *Politička misao*, Fakultet političkih znanosti Zagreb, 42(5), 2005., str. 9.

⁴² Usp. F. Fukuyama, *n. dj.*, str. 202.

zamisliti da za Bretonca ili Baska u francuskoj Navari nije korisnije da bude uključen u maticu ideja i osjećaja visoko civiliziranog i razvijenog naroda – da bude dio francuske nacije, da na ravnopravnoj osnovi uživa sva prava francuskog državljanstva, koristeći prednosti francuske zaštite i dostojanstvo i prestige francuske moći – nego da trune u vlastitom kamenjaru kao poludivlji ostatak prošlih vremena vrteći se u svojoj sitnoj mentalnoj orbiti, bez udjela ili interesa za opće kretanje svijeta. Ista primjedba vrijedi i za Velšanina ili škotskog brđanina, kao članove britanske nacije.⁴³

Čak i ako su u prvim desetljećima širenja nacionalnih ideja neki od naroda pristali na manje ili više dobrovoljnu asimilaciju u jedinstveni državljanski *demos* – novu naciju, u drugoj polovici 20. stoljeća nemoguće je naći takav primjer dobrovoljne asimilacije u ime većih nacionalnih projekta. Naprotiv, buknule su ideje i zahtjevi za određenim oblikom samosvojnosti i političke autonomije onih manjinskih zajednica koje se ne smatraju sastavnim dijelom većinske nacije ili barem određenim oblikom kulturne autonomije unutar zajedničke državljanske nacije. Problem se uvijek javlja u onim državama koje nisu razvile „naciju po uvjerenju“,⁴⁴ zajednički državni identitetski okvir koji generira želju za zajedničkim životom i dijeljenjem političkoga identiteta uz kulturološke različitosti. Državljska nacija u kulturno i etnički podijeljenim društvima može postojati tek kao „situacijska zajednica“ koja kristalizira kolektivnu pripadničku svijest na temelju određenih objektivnih karakteristika koje moraju autoreferencijom biti prihvaćene kao vlastite. Drugim riječima, nacija po uvjerenju zapravo je koncept u multikulturnim društvima da svaki segment toga društva mora vjerovati u zajedničku državnost i državljanski identitet, u suprotnome problemi će se samo gomilati. Nacionalni identitet ne može se graditi na činjenici kulturne različitosti bez supstancijalne ideje koja veže različite segmente, odnosno neku vrstu političke supstance kao kohezivnoga ljepila.⁴⁵ Ako se ipak stvori izmaštana državljanska nacija bez privole manjinskih nacija na zajedničku državnost, opasnost postaju stalna politička i kulturna represija nad njima te određeni oblik njihova otpora prema državi, uz jačanje vlastitih „džepova mikrosolidarnosti“ neovisnih o državi u kojoj žive i njoj pridruženu nacionalnom identitetu.

⁴³ John Stuart Mill, *Izabrani politički spisi: drugi svezak*, Informator, Fakultet političkih nauka Zagreb, 1989., str. 164.

⁴⁴ Usp. F. Fukuyama, *n. dj.*, str. 238.

⁴⁵ U Kaliforniji Latinoamerikanci svake godine slave dan nezavisnosti Meksika, pa ih nitko ne optužuje za separatizam ili sl.

Nema veće istine od tvrdnje da se „nacionalni identitet uvijek iznova otkriva u trenutku kad mu prijete opasnost“⁴⁶. Sukob je fundamentalni element svake „nacioformirajuće situacije“, bez obzira na to radilo se o unutarnjemu ili vanjskomu sukobu, to se, naravno, odnosi i na sukobe koji se ne moraju nužno voditi vojnim sredstvima. Najbolji je primjer situacija u Ukrajini gdje se netom prije aneksije Krima i rata s Rusijom upravo Ruse u ogromnim postotcima smatralo bratskom nacijom s kojom dijele najuže kulturne spone.⁴⁷ U međuvremenu, ruska agresija učinila je svoje i sada su te spone toliko pokidane da Ukrajinci u Odesi krajem prosinca 2022. godine uklanjaju statu Katarine Velike kao simbol ruskoga imperijalizma.⁴⁸ „Pojedinač je zahvaćen sukobom zbog kolektivnog identiteta; on nema drugog izbora nego pružiti otpor ili prihvatiti agresiju u ime tog identiteta.“⁴⁹ Situacija i dvojba više su nego traumatične i radikalne, ali zapravo ne postoji niti jedan događaj koji se u „naciocentričnoj artikulaciji“ toliko iskorištava poput ratnoga sukoba i čiji se narativi duboko upisuju u kolektivno pamćenje svakoga od uključenih nacionalnih segmenata. Sukob postaje izvorom lojalnosti, ali i solidarnosti unutar pripadnika vlastite nacije. Ako su nekada i postojale spone, pa i potpuno nejasna razlikovanja između nacionalnih identiteta, ili pak potonji nisu bili do kraja niti strukturirani, sukob je oblik događajnosti koji stavlja „točku na i“ procesu nacionalne integracije. Nakon sukoba nema više nikakve sumnje komu pripadam i koji je nacionalni horizont moje nacije.⁵⁰ Nikada ne treba smetnuti s uma, a povijest BiH nas tomu uči na vrlo brutalan način, zajednička patnja više povezuje nego radost. Žrtva je ključan element koji nacija izaziva kod svojih pripadnika.⁵¹ Spremnost na žrtvu naciji moguće je postići tek kada smo u potpunosti utopljeni u naciocentrični horizont koji je ispunjen kodovima zajedničke patnje iz prošlosti i spremnosti

⁴⁶ P. Canivez, *n. dj.*, str. 14.

⁴⁷ Usp. „32% of Ukrainians call Russia brotherly country – poll“, *Archive.today*, 12. VI. 2013., <https://archive.ph/20130620225058/http://www.interfax.co.uk/ukraine-news/32-of-ukrainians-call-russia-brotherly-country-poll-2/#selection-247.0-247.54>, (2. I. 2023.).

⁴⁸ Usp. „Čeličnom sajlom srušen kip ruske carice Katarine Velike u Odesi“, *Dnevni avaz*, 30. XII. 2022., <https://avaz.ba/globus/svijet/797420/celicnom-sajlom-srusen-kip-ruske-carice-katarine-velike-u-odesi>, (2. I. 2023.).

⁴⁹ P. Canivez, *n. dj.*, str. 75.

⁵⁰ Malešević navodi primjer člana Al Qaide koji je sudjelovao u ratu u BiH: „... u bosanskom ratu smo shvatili da smo nacija (umma) koja ima svoje mjesto među drugim nacijama“. S. Malešević, *n. dj.*, str. 209.

⁵¹ Usp. P. Canivez, *n. dj.*, str. 99.

da se nikada ista ne ponovi. „Nacija je jedna velika solidarnost stvorena sviješću o žrtvama koje su dane i onih koje smo spremni dati u budućnosti.“⁵²

4. Bosna i Hercegovina kao dekompozitno društvo

Tri bosanskohercegovačka nacionalna identiteta duboko su iskovana i oblikovana pod utjecajem međusobnoga sukoba 90-ih godina. U BiH je na sceni vertigo triju kedourijevskih nacionalizama koji začaravaju svoje pripadnike te cijeli svijet i povijest promatraju kroz nacionalnu vizuru. Drugim riječima, naciocentrične artikulacije događaja rade neprestano i prerađuju cijelu realnost u tri paralelna, a ponekad nesumjerljiva, nacionalna narativa. U filmu Coste Gavrasa *Z* pojavljuje se scena u kojoj jedan od likova poentira u obranu režima: „Ako se društvo ne tretira ‘ideološkim pesticidima’ onda će ga kao i lozu napasti plijesan i proširiti se.“⁵³ Identična je stvar s nacionalizmima u BiH, svaki od njih posjeduje vlastite „ideološke pesticide“ kojima brani uplive drugih naciocentričnih naracija ili pak unutarnjih nepoćudnih. Pravovjernost je jedna od ključnih odlika naciocentričnih horizonata.

Čak i kada se fingira nadnacionalni narativ, on se obično veže za određeni oblik divinizacije države uz obvezno negiranje stvarne podijeljenosti u društvenoj bazi.⁵⁴ U određenim slučajevima postoje i eksplicitne negacije postojanja

⁵² A. Smith, *n. dj.*, str. 10.

⁵³ Costa Gavras, *Z*, Valoria Films, Reggane Films, Office National pour le Commerce et l'Industrie Cinématographique (ONCIC), 1969.

⁵⁴ Unutar većinskoga nacionalizma formatiran je vrlo fluidan historicistički narativ o stoljetnoj bosanskoj državnosti. Potonja se postavlja kao prirodan organizam, samostalan i neovisan o vlastitoj društvenoj strukturi, a historicistička mitomanija kreira se vođenjem nekoliko fundamentalnih točaka kolektivnoga pamćenja. Bivši bošnjački član Predsjedništva BiH sažeto je iznio ovu nit: „Od srednjovjekovne bosanske države, preko otomanske Bosne i stolačkog vakifa Ali-paše Stočevića, antifašizma i herojske odbrane u posljednjoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu.“ „Obraćanje člana Predsjedništva BiH Šeika Džaferovića na otvaranju Centralnog spomen-obilježja šehidima i poginulim borcima općine Stolac“, *Predsjednistvobih.ba*, 22. VIII. 2021., <http://predsjednistvobih.ba/gov/default.aspx?id=91294&clangTag=bs-BA>, (2. I. 2023.). Na takav historicistički narativ obično se nakalempljuju izmaštane teze o unutarnjim i vanjskim neprijateljima i stalnoj prijetnji u kojoj se ta vjekovna državnost neprestano nalazi. Nju precizno uobličava sadašnji bošnjački član Predsjedništva Denis Bećirović: „Nepokorivu Bosnu i Hercegovinu nisu uspjeli podijeliti i uništiti srpsko-hrvatskim sporazumima Cvetković – Maček 1939. godine, Stojadinović – Pavelić 1954. godine, Milošević – Tuđman 1991. godine, te Karadžić – Boban 1992. godine. Neće u tome uspjeti ni najnoviji sljedbenici zločinačke politike podjele države Bosne i Hercegovine Milorad Dodik (SNSD) i Dragan Čović (HDZ) i njihovi mentori u Beogradu i Zagrebu.“ „Bećirović: BiH neće pokoriti

triju nacija, gdje se obično govori o nadređenoj državljanskoj naciji, dok se srpski, hrvatski i bošnjački identitet svodi na pretpolitičku razinu etničkoga identiteta.⁵⁵ Potonji se u tome obliku koristi kao sredstvo za trijažu i etiketiranje,⁵⁶ smatra ga se kulturnom raznolikošću vezanom za multikonfesionalnost, ali se ne priznaju njegove političke reperkusije. Takve se mantre najčešće zlonamjerno podvode pod koncept „građanske države“ čija politička sfera treba postati klasična liberalna demokracija (pojednostavljenom frazom – jedan čovjek, jedan glas) bez uvažavanja kolektivnih političkih prava i posebnosti. Stoga je varijacija većinskoga generatora naciocentrične artikulacije ovaj modus „građanskoga nacionalizma“ koji negira trokompozitnu nacionalnost bosanskohercegovačkoga društva. Problem je u BiH što su nacije koagulirale kao plemenske/ratne zajednice, a ne kao ne građanski identiteti: „Nacija postoji kako bi se veze plemenske solidarnosti razvodnile i proširile na sve članove društva, dok plemenska solidarnost te veze kida i kondenzira ih po liniji solidarnosti s pripadnicima proširene obitelji ili plemena.“⁵⁷ Ratni sukob 90-ih samo se dodatno potencirao ovu svijest, učinio je trajnom političkom kategorijom i proizvodio novi megalomanski korpus simbolike na kojemu danas počivaju sve tri nacije, svaka u vlastitome diskurzivnom okviru.

Edgar Allan Poe u svoj kratkoj priči opisuje gnjezdišta albatrosa,⁵⁸ nakon gradnje geometrijski su potpuno pravilna, ali u njima ima mjesta za isključivo onoliko jedinki koliko je sudjelovalo u pothvatu gradnje. To je alegorijska situacija u BiH, ovdje su tri nacionalizma iskovana, doduše ne u pravilnim teritorijalnim oblicima, ali svakako vrlo kompaktna, ekskluzivna i nesklona prihvatanju bilo koga tko „nije sudjelovao u gradnji“⁵⁹. Slavoj Žižek je sličnu tenden-

srpsko-hrvatski sporazum, ona je neuništiva“, *Patria.ba*, 12. X. 2020., <https://nap.ba/news/71309>, (2. I. 2023.). Dakle, divinizacijski diskurs podrazumijeva esencijalnu bosanskohercegovačku državnost koju nitko ne smije propitivati, te kontinuirano hrvatsko-srpsko nasilje nad tom državnošću.

⁵⁵ Usp. Senadin Lavić, „Senadin Lavić: Ne sanja Avdo Bosnu bez Bošnjaka!“, *Patria.ba*, 20. III. 2021., <https://nap.ba/news/77324>, (3. I. 2023.).

⁵⁶ Usp. Georges Devereux, *Komplementaristička etnopsihoanaliza*, August Cesarec, 1990., str. 204.

⁵⁷ Borislav Ristić, „Treba nam reforma glave, a ne institucija“, *Večernji list*, 4. III. 2017., <https://www.vecernji.hr/vijesti/treba-nam-reforma-glave-a-ne-institucija-1153675>, (2. I. 2023.).

⁵⁸ Usp. Edgar Allan Poe, *Umorstva u ulici Morgue i druge priče*, Večernji list, 2004., str. 116.

⁵⁹ Iznimku predstavljaju oni koje se zbog određenih zasluga ili drugačijih stavova u odnosu na većinsko mišljenje vlastite nacije smatra „drugačijim od svojih“. Što je pojedinac kritičniji prema kolektivu kojemu formalno pripada, to ga ostali nacionalni identiteti jednostavnije prihvaćaju. Svaka nacija ima kalup onoga drugog, tj., karakteristike koje treba imati da bi bio prihvaćen. O tome Josip Mlakić navodi: „Sve to, naravno ima i svoju cijenu, a to je u principu gaženje vlastitog

ciju primijetio diljem Zapadne Europe nazivajući je „novom tribalizacijom“, tj. hjalbonizacijom države (geto imigrantsko predgrađe u Gotteborgu).⁶⁰ Poanta je da su nacionalizmi u BiH nedovršeni, oni se nisu međusobno uglavili u zajedničku državnost koja bi trebala odražavati makar minimum želje za zajedničkim životom i politički sustav koji će ravnopravno tretirati sva tri nacionalna identiteta. Što je više nacionalizma i busanja u prsa, to je nacionalizam slabiji, on je najjači kada „vatra lagano tinja“, a da se dim uopće ne osjeti i ne vidi. Nacionalizam je najjači kada postane zdrav razum zajednice, stvar koja se podrazumijeva i ne propituje. Zanimljivo da korifeji nacionalizma toga uopće nisu svjesni, jer se uopće ne trude habitualizirati kodove svojih nacionalnih identiteta, nego ih stalno drže u plamenu i na visokoj razini prioriteta. O činjenici da u BiH čak niti „građanski nacionalizam“ nije postao banalan i habitualan svjedoči vrlo jednostavan primjer. U reportažnome izvještaju na televizijskoj postaji N1 reporter izvještava o sezoni skijanja na Jahorini te u nekoliko navrata tijekom uključenja ističe da se nalazi na „bosanskohercegovačkoj planini“⁶¹. Bilo bi potpuno sumanuto da reporter francuske televizije izvještava iz Chamonixa ističući da se nalazi na francuskoj planini ili da austrijska televizija izvještava iz Kitzbühela navodeći da je riječ o austrijskoj planini. Takve sitnice dovoljno pokazuju koliko je zapravo niska razina „parazitske kakvoće“ nacionalizama u BiH, oni su *de facto* nedovršeni „vrući nacionalizmi“.

Zaključak

Ako se pak naciocentrični generatori pregriju i počnu stvarati apstraktne forme i kodove koje društvo neće moći apsorbirati, onda se država definitivno stropošta u oblik na koji je davno upozorio Alija Izetbegović govoreći o „nacijama plagijatima“: „Duhovno zbrkane zemlje bez vlastitoga lica i bez osjećaja za svoj vlastiti

dostojanstva i odricanja od samoga sebe, odnosno morate najprije postati idealan Srbin ili Hrvat po mjeri većinskog, bošnjačkog nacionalizma, odnosno Bosanac i Hercegovac. Radi se o nekoj vrsti autošovinizma kao normi ponašanja.“ Josip Mlakić, „Kad porastem bit ću Željko Komšić“, *No Tra ba*, 17. III. 2021., <https://notra.ba/index.php/politika/33503-josip-mlakic-kad-porastem-bit-cu-zeljko-komsic>, (2. I. 2023.).

⁶⁰ Usp. „Slavoj Žižek: Ako se BiH raspadne iz toga neće proizaći tri nacionalne države, već nova i pogubna ‘tribalizacija’“, *Nova srpska politička misao*, 2. I. 2022., <http://www.nspm.rs/hronika/slavoj-zizek-ako-se-bih-raspadne-iz-toga-nece-proizaci-tri-nacionalne-drzave-vec-nova-i-pogubna-tribalizacija.html?alphabet=1>, (2. I. 2023.).

⁶¹ *N1 Studio Live*, 12. I. 2021., <https://www.youtube.com/watch?v=KkjCJ-oq-TM>, (2. I. 2023.).

put. U njima je sve neautentično i umjetno, bez pravog oduševljenja i snage, poput lažnoga sjaja njihovih europeiziranih gradova.⁶² Primjerice, svake godine Federalna televizija (FTV) na Dan državnosti u središnjemu Dnevniku sukcesivno donosi reportaže s Bobovca, Mrkonjić Grada, Srebrenice i Sarajeva, nastojeći time isplesti statocentričnu mitomanijsku nit koju bismo sada trebali baštiniti kao dobri podanici. U takvoj konstelaciji međusobne neuglavljenosti u politički *nomos* države, uz divinizaciju potonje te stanje duboke društvene podijeljenosti, sva tri generatora nacionalnih identiteta služe jedni drugima kao katalizator raspada. BiH se pretvara u dekompozitno društvo, u ljudski kompost za Europu, biopolitičku masu koju treba uzgajati kolonijalnim sredstvima i dozirano dodavati na političko tijelo/*nomos* Europe. Ako je točna pretpostavka da sukob i otpor stvaraju identitet, onda su bosanskohercegovački nacionalizmi prkosni, osvještavamo svoje nacionalne identitete provokacijom druge ili treće strane.⁶³ Prkos je temelj naših nacionalizama, a iritacija osnovni medij međunacionalnih odnosa – mi jedni druge živciramo i provociramo. Najučestalija reakcija kod provokacija izazvanih djelovanjem tuđih naciocentričnih narativa jest *mučnina*. Ona se pojavljuje svaki put kada se obesmišljava nečiji identitet, rezultat je nemoći i frustracije, a ipak svjesnosti promatranja sebe i svoga horizonta kroz vizuru drugih naciocentričnih generatora. Paul Virilio govorio je o „samoubilačkoj državi“⁶⁴ kao onoj koja ne okuplja vlastito stanovništvo da bi eksploatiralo teritorij nego beskonačno rastvara teritorij. BiH se pretvorila upravo u takvu vrstu državnosti, stvoreni su uvjeti u kojima se stanovništvo rastvara u biopolitički kompost. Svaka nacija na drugu djeluje kao katalizator raspadanja, a ovako krhko i podijeljeno društvo kakvo jest svest ćemo na ljudski kompost – *živi etnografski muzej i trajnu šahovsku ploču velikih sila*. Ako, pak, postoje oni koji se nadaju da će s vremenom raspada ipak izići kao pobjednici i ostvariti svoje partikularne nacionalne ciljeve, zanemarujući preostala dva *demos*a, bojim se da će se dovesti u situaciju na koju nas je davno upozorio Ivo Andrić: „Nisu to lepi pobjednici. Sva im je zasluga u tom što su nadživeli pokojnika.“⁶⁵

⁶² Alija Izetbegović, *Islamska deklaracija*, Bosna, 1990., str. 9.

⁶³ Jedan od najistaknutijih primjera izrazite provokacije jest postavljanje ploče s nazivom *dr. Radovan Karadžić* na Studentski dom na Palama. „Studenti ‘pod krovom Radovana Karadžića’“, *Radio Slobodna Evropa*, 9. XI. 2020., <https://www.slobodnaevropa.org/a/studenti-pod-krovom-radovana-karadzic%C5%BEi%C4%87a/30938732.html>, (2. I. 2023.).

⁶⁴ Paul Virilio - Sylvere Lotringer, *Čisti rat: dvadesetpet godina kasnije*, Fakultet za medije i komunikacije, 2012., str. 94.

⁶⁵ Ivo Andrić, *Prokleta avlija*, Svjetlost, 1981., str. 10.